

Panameruko

flying Saucers and Devil Roulers Motorcycle Club

Een boekje bij de tentoonstelling.
Koninklijke Musea voor Schone Kunsten van België

Retrospectieve **PANAMARENKO**
van 30 september 2005
tot 29 januari 2006
Koninklijke
Musea
voor
Schone
Kunsten
van
België
te
Brussel.

Op 30 september 2005 opent in de Koninklijke Musea voor Schone Kunsten te Brussel een grote retrospectieve tentoonstelling van het werk van Panamarenko, ter gelegenheid van zijn vijfenzestigste verjaardag. In zijn kunstwerken brengt hij de wondere wereld van de techniek en de natuurkunde weer tot leven. De droom van het vrij en ongehinderd voortbewegen en de esthetica van de wetenschappelijke analyse krijgen zo hun plaats terug in de wereld waarin ze thuishoren: die van de mens die zijn positie bepaalt in de natuur. In deze ontwerpen springt de kunstenaar vrijmoedig en inventief om met de formele wetten van de fysica en mechanica.

Wegwijs.

De bezoeker wordt uitgenodigd om eerst het **Forum** te betreden. Daar staat hij oog in oog met de Aeromodeller, de gigantische luchtballon. Hoog verheft hij zich temidden ludieke, poëtische voertuigen, zoals een vliegtuig, een auto, een duikboot en vliegende schotels, die allemaal de belofte van de vrije beweging te land, te zee en in de lucht inhouden. In één oogopslag maakt de bezoeker kennis met de essentie van Panamarenko's kunstscheppen. Vervolgens brengen de roltrap en de passage hem tot in het Altenlohgebouw, waar alle vijf de etages aan de tentoonstelling zijn gewijd. Omdat het principe van de vrije beweging de rode draad vormt in het denken en het oeuvre van Panamarenko, is gekozen voor een vrij circuit, dat de bezoeker naar eigen voorkeur volgt. Het staat hem vrij het traject via de trap, of gebruik makend van de lift, af te leggen. De thematische opstelling per zaal laat hem toe afgebakende onderzoeksvelden te ontdekken, zonder dat deze afbreuk doet aan de

Vrij bewegen. Deze gratis gids is gemaakt in samenwerking met Panamarenko. Aan de hand van enkele woorden en beelden word je binnengeleid in de esthetica van de kunstenaar.

- 01 **Wat is vrij bewegen?**
- 02 **Hoe kan je nog vrijer, lichter en vrolijker bewegen?**
- 03 **Poëzie geeft vleugels**
- 04 **Een voorbeeld**
- 05 **En nu aan de slag**
- 06 **Handleiding**
- 07 **Alles beweegt**
- 08 **Overal**
- 09 **Het belangrijkste is dat het werkt**
- 10 **Maar hoe werkt het heeal?**

organische samenhang van het geheel. Wanneer de bezoeker zijn traject op **de 3de verdieping** aanvat, wordt in eerste instantie de aandacht gevraagd voor de diversiteit van de vliegsystemen. Vervolgens wordt het onderzoek van de magnetische velden en de toepassingen ervan voor ruimteschepen in beeld gebracht. Op **etage 2** maakt hij kennis met eenpersoonsvliegtuigjes, zowel zweeftoestellen als met propellers aangedreven modellen. De toestellen waarvan het mechanisme op de principes van de insectenvlucht is geïnspireerd, onderscheiden zich door hun uitgesproken poëtisch karakter. De watertuigen staan daarentegen samen met de paradox-luchtballons opgesteld op **de 1ste verdieping**. Op dezelfde etage is een zaal gewijd aan de compacte rugzakvliegtuigjes en pastillemotoren die hiervoor ontwikkeld zijn. De leeshoek vindt de bezoeker op de overloop van **het niveau 0**. Samen met de dadaïstische objecten uit de late jaren '60 wordt het leeuwenaandeel van de tekeningen getoond in de zaal op **verdieping -1**, waar tevens de uitgebreide exoshop gevestigd is. De bezoeker verlaat de tentoonstelling via **etage -2**, waar het Flugzeug en de Prova-car als voornaamste blikvangers gelden. Een uitgebreide selectie van archiefstukken (geschriften, drukwerk, affiches, foto's en persoonlijke souvenirs) en videofragmenten vormt het sluitstuk van deze uitgebreide retrospectieve.

In de inkomhal van de **Dexia-bank**, gelegen aan de Pachecolaan 44, wordt de totaliteit van Panamarenko's multiples, zowel werken op papier als objecten, apart gepresenteerd.

14 '86 ARTE FACTUM

Il più recente volume della serie Arte in Europa
Rivista di arte contemporanea in Europa
Magazine of contemporary art in Europe
Zeitschrift für aktuelle Kunst in Europa
Revista de arte contemporânea em Europa
Pireata de arte contemporaneo en Europa

HERSWORTH □ CHAIMOWICZ □ PANAMARENKO
PENONE □ LAURY □ LEVINSON
PANE □ BOUR □ EXHIBITIONS □ BOOKS
CATALOGUS □ AGENDA □ TRANSLATIONS

Panamarenko

Wat is
vrij bewegen
?

Wandelen in de duinen
Een hele nacht dansen
Duiken in het water
Bergen beklimmen
Flaneren op het strand
Een sprong in de lucht maken

Hoe kan je nog vrijer,
lichter
en vrolijker

bewegen?

Enkele seconden boven de grond
zweven wanneer je maar wilt.
Wandelen tussen de koralen
op de bodem van de oceaan.
In een vliegende schotel reizen
in het Melkwegstelsel.
Fietsen op de Noordzee.
Samen met enkele vrienden
onder water varen naar
het Hoge Noorden.
Op een vliegend tapijt
in slaap vallen.

"Kruipen op de aarde is even goed
als vliegen in de ruimte."

Iedereen droomt om lichtvoetig door het leven te bewegen. Panamarenko reikt middelen aan. Hij maakt allerlei poëtische objecten waarmee men zich onder en boven de wolken vrij kan bewegen. De meeste toestellen geven ruimte aan één persoon en

Poëzie geeft vleugels

werken vaak op menskracht. Om de beweging vlot te laten gebeuren, zorgt Panamarenko

dat zijn toestellen handig gebruik maken van onzichtbare krachten, zoals de wind, de zwaartekracht en magnetische velden.

Panamarenko geeft zijn objecten titels zoals:

Adamski schotel

Bing

Chisto

Das Flugzeug

Grote Elleboog

Hinky Pinky Prova

Knikkebeen

Olilly

Paradox

Scotch Gambit

“Belangrijk is de weg, de exit, de uitgang.
Men heeft nood aan objecten, maar het doel is weg te zijn.”

Een voorbeeld

“Om het vliegtuig te besturen dient de piloot rechtstreeks op de vleugel plaats te nemen, vastgebonden op twee kussentjes en in een liggende houding. Met beide handen en voeten brengt hij de propeller, die achter hem aan een loodrechte stang is bevestigd, in beweging. De aandrijving gebeurt door middel van een fietsketting en een drijfstaag, die boven de piloot van voor naar achter loopt.”

“Vliegen zoals jachtpiloten is een heel ander soort van vliegen dan wat ik doe. Ik wil weten wat er met de lucht in die motoren en rond die vleugels gebeurt en hoe je dat zelf in elkaar kunt knutselen. Omdat dat eigenlijk mijn gedacht, de poëzie van dat vliegen is: het feit dat je dat kunt doen, alles wat aan het verwezenlijken van zo'n droomidee voorafgaat en dat je tegelijk een inzicht krijgt. Je kunt een televisie uitvinden en je kunt een televisie nabouwen. Ik verkies een televisie uit te vinden.”

En nu aan de slag

Panamarenko voelt
zich vrij in zijn keuze
van materialen

Fietsketting
Visnet
Bakeliet
Epoxy
Touw
Benzine
Tipp-Ex
Zilverstift
Verzinkt blik
Zonnecellen
Gaas
Polyurethaan
Roestvrij staal
Cellofaan
Electronische chip
Batterij
Verf
Tandwiel
IJzerdraad
Plexiglas
Motoronderdeel
Magneet
Japans papier

“Laat het woord kunst
vallen en dan denken
de meeste mensen aan
een doek, aan verf, aan
een borstel, weet ik
veel. Maar er is ook
poëzie. Ook dat kun je
kunst noemen. Veel
mensen durven niet
zeggen: dat is een
knappe fles.

Nee, want een fles is
maar een fles, denken
ze, dat is dus banaal.”

Handleiding

Leren

"Ik wil begrijpen hoe alles in elkaar zit."

"Ik maak vliegtuigen om te leren wat vliegen is."

Handelen

... een motor uit elkaar halen, met klei een moule maken, lassen, tekenen, rekenen, solderen, meten, elektrische leidingen leggen, hameren, lijmen, boren, verven, polyurethaan in een moule gieten, houten platen krommen, een motor in elkaar steken,...

Doorgaan

"Met een idee ben je niets, je moet het uitvoeren. Alsof je zegt: 'Ik wil naar de sterren vliegen en een vliegende schotel maken, en ik heb al de lijm!' en daar houdt het dan mee op. Neen, als je met iets begint, moet je het ook afmaken."

Luisteren

"Terwijl iets gemaakt wordt, na lang nadenken, komen er dingen bij die van een heel andere aard zijn en uit de lucht vallen, iets dat men niet op voorhand heeft uitgedacht, en juist dat is belangrijk."

"Het is gedurende het maken dat er iets moet gebeuren. Dat kan iets heel kleins zijn dat zich dan ontwikkelt wat in dat materiaal mogelijk is, zodat het een heel eigen karakter krijgt, met een niet te verklaren schoonheid."

Plezier maken

"Als ik begin te fantaseren, dan kan ik toch moeilijk zeggen dat ik aan het werken ben? Dat is gewoon amusement, zeer licht. Daar moeten geen dwaze artistieke uitspraken over gedaan worden. Het is amusement, maar aan het eind krijgt het diepte, omdat het mij iets zegt, dat object. Omdat het spreekt."

Hoe bewegen **Alles beweegt**

een spin

een luis

een kwal

een kip

een Archaeopteryx

een walvis

een magnetisch veld

de maan

het melkwegstelsel

?

Panamarenko inspireert zich op de natuur. Bij het bouwen van een toestel, kijkt hij naar een model dat een insect, een kameel of een ster kan zijn. Zowel de eerste stappen van een klein kuiken als de oneindigheid van het heelal wekken zijn nieuwsgierigheid. De werken van Panamarenko staan dichterbij de natuur dan bij de cultuur. Ze hebben meer te maken met de evolutie van de schepping dan met moderne auto's en vliegtuigen.

"Kunstenaars moeten toch mensen zijn die zich enthousiast kunnen maken over heel het natuurgebeuren en er ernstig mee bezig zijn. Er ook mee kunnen spelen en het plastisch uitdrukken. Dat zijn misschien allemaal utopieën maar het is best dat het eens getoond wordt aan de mensen."

"Een echte artiest maakt gebruik van de hele natuur; van de hele aardbol."

Overall

Vaak maakt Panamarenko een toestel voor een welbepaalde plek en houdt hij rekening met typische eigenschappen van het lokale terrein. Op zoek naar een vogel in de Amazone komt hij op het idee om een auto te maken die raketings kan zweven boven de tropische bomen. Op de bodem van de Rode Zee houdt hij zich overeind in een duikerspak. Over de ijsvlakte van de Noordpool laat hij een robot stappen. Jaarlijks verblijft hij enige tijd op de Furka Pas in Zwitserland en ontwerpt er toestellen waarmee hij in de bergen kan klimmen en dalen. In de stad Antwerpen maakt hij een rugzakvliegtuig waarmee hij loodrecht uit de nauwe straten kan opstijgen. Nu, levend in de weiden van Michelbeke, heeft hij alle ruimte om een aanloop te nemen en met een nieuw type van vleugels een sprong in de lucht te wagen.

Overall vind je wel een middel om vrij te bewegen.

Het belangrijkste is

Schoonheid maken is de grote drijfveer van Panamarenko. Maar de kunstenaar heeft ook oog voor de praktische kant. Hij is de creatieve maker én de eerste piloot van zijn toestellen.

dat het werkt

“Het grootste misverstand over mijn objecten is dat ze niet zouden werken. Ze werken echt. Alleen niet voor 100 %.”

“Ik ben op de Knikkebeen gaan zitten, daar zijn zelfs foto’s van, maar er echt mee rondwandelen, nee, dat durfde ik niet. Ik denk niet dat ik vlug schrik heb, het is meer dat ik me heel snel realiseer wanneer ik een risico loop. Dat is een groot verschil!”

“De Bernouilli I werd in de Walen uitgetest. Ik had die twee ballonkes opgevuld met helium, maar nog voor ze goed en wel aan de Bernouilli hingen, waren ze al afgegaan!”

“Op één detail na werkte de Donnariet heel goed, namelijk dat het niet vooruit wou gaan! Die vin werkte niet zoals ik wilde. En ik maar trappen. “

“Bij het duiken moet je wel oppassen, want onder de tien meter kom je niet meer vanzelf naar boven.”

“Als je echt iets wilt leren over het vliegen, dan moet je dat zelf doen, en die toestellen zelf aandrijven, dan voel je direct hoe goed of hoe slecht het werkt...”

Maar
hoe
werkt
het
heelal?

"Als je de werking van het heelal verstaat, kan je de aarde ontsijgen".

Panamarenko is geboren in Antwerpen in 1940. Hij groeit op in een gezin van arbeiders. Als kind weet hij dat hij iets anders wil doen. Hij onderscheidt zich door goed te tekenen. Op de Academie belandt hij in een artistiek milieu, al brengt hij meer tijd door met het lezen van wetenschappelijke boeken in de stadsbibliotheek. Met vrienden organiseert hij onschuldige happenings in 1965. Op straat nodigen ze voorbijgangers uit om in een slurf te stappen maar de politie komt tussenbeide. Panamarenko vindt meer ruimte in de galerie 'Wide White Space': in 1966 stelt hij er voor het eerst tentoon. Hij ontmoet er Marcel Broodthaers en Joseph Beuys die een grote indruk op de jongeling maken. Ze drukken hem op het hart dat hij in de kunst van alles mag doen, dus ook het vliegtuig waar hij in het verborgene aan werkt is kunst. Sindsdien bouwt Panamarenko aan een oeuvre van driedimensionele werken. Ieder object nodigt uit om er iets mee te doen: avontuur, beweging, vlucht. Met uitzondering van een recente duikboot, maakt hij al zijn toestellen zo licht mogelijk. Vanaf zijn debuut vindt Panamarenko snel erkenning. De successtory zendt hem naar prestigieuze plekken in de wereld, tentoonstellingen alom. Toch houdt de wereldburger van rust: geduld is een eigenschap

die hij zichzelf durft toe te eigenen. Haast ieder werk, groot of klein, maakt hij eigenhandig in zijn atelier; de productie is laag maar gestaag. Het atelier bevindt zich steeds in een huiselijke stille omgeving. Tot 1998 werkt hij in een kamer van het Antwerpse huis waar hij met zijn moeder woont. Het koppel wordt beroemd als de Belgische televisie het beeld van moeder en zoon gebruikt als generiek voor een dagelijks cultureel programma. Na de dood van zijn moeder treedt Panamarenko in het huwelijk met een jonge vrouw, samen leven ze momenteel op een idyllische plek in de Vlaamse Ardennen. Pagegaaïen zijn de andere levensgezellen van Panamarenko, soms leven de vogels langer dan mensen.

We hebben gepoogd de wettelijke voorschriften inzake copyright toe te passen voorzover dat mogelijk was. Eenieder die meent rechten te kunnen laten gelden, wordt verzocht zich tot de uitgever te wenden.

Alle zinnen tussen haakjes zijn citaten van Panamarenko. Ze komen uit diverse hoeken. Enkele gezegden hebben we zelf genoteerd tijdens onze ontmoetingen met Panamarenko. Maar de meeste komen uit interviews in kranten en boeken. We danken de auteurs voor hun toestemming ze op te nemen in deze gratis gids:

Diederik Van den Abeele, "De vlucht van de fantazie". De Standaard, 06/01/1995; Isabelle Cardon-Billiet, "Portret van een kunstenaar", Arts Antiques

Auctions, 02/11/1998; Jan Braet, "Zo'n duikbootje kan ook zinken", Knack, 19/12/2001; Laurens De Keyser, "Ik bouw de mislukking niet in, ik laat ze over aan u", Panamarenko@Deweert Art Gallery, 1983, 2003, 2003; Paul Morrens & Hans Willemse, 'Copyright Panamarenko', Ludion, 2005

Foto's

Cover Artefactum, 1986; Vliegpak, tekening, verzameling Paul Morrens; Brazil, 2004, © Panamarenko, Courtesy Antwerpse Luchtschippbouw; Panamarenko met U-Controll III, Portable Air Transport, multiple, 1969; Panamarenko, 2004, © Françoise Levie; Reis naar Egypte, multiple, 1990; The Portugese Man of War; Bedrich Eisenhoet reading Plutarch's Lives on the Bottom of the Indian Ocean, multiple, 2002, © Hans Theys; Panamarenko en Eveline Hoorens in Michelbeke, 2004, © Gerald Deweer; Toy Model of Space, tekening, Panamarenko en moeder, 1983. Met dank aan het archief van Paul Morrens.

Grafische vormgeving

Turtle Industries
0032 2 270 90 32
turtle001@skynet.be

Tentoonstelling van 30 september 2005 tot 29 januari 2006

Koninklijke Musea
voor Schone Kunsten
van België in
samenwerking met Dexia
tel 32 (0)2 508 32 11
fax 32 (0)2 508 32 32
www.expo-panamarenko.be

1 tentoonstelling, 2 locaties

Koninklijke Musea
voor Schone Kunsten
van België,
Koningsplein 3, 1000 Brussel

Inkomhall van
de Dexiabank,
Pachecolaan 44, 1000 Brussel

Reservatie en kaartverkoop

In de Koninklijke Musea voor
Schone Kunsten van België:
ticketbalie, tel. 070 22 30 20
www.scherpa.be
www.expo-panamarenko.be
panamarenko@fine-arts-museum.be

Colofon

Concept en realisatie : Panamarenko, Piet
Bodyn, Jan Florizoone, Francisca Vandepitte
Dank aan Virginie Devillez & Sophie Van Vliet.

Verantwoordelijk uitgever : Michel Draguet, Museumstraat 9, 1000 Brussel

Bier met liefde gebrouwen, drink je met verstand

Seriously Belgian Beer.